

معرفی کتب چاپی

جغرافیائی دوران قاجار

قسمت دوم

جواد - صفی نژاد

کتاب مذکور دارای ۲۵ فصل شرح زیر است :

فصل اول : در حقیقت این علم و معنی اصطلاحات ص ۴
 فصل دوم : در ارض ناسه و اسام آن (حکمی های رمن) ص ۸
 فصل سوم : در آب و اسام آن ص ۹
 فصل چهارم : در احکام و ادیان (جدول بیروان ادیان متعدد) ص ۱۳
 فصل پنجم : در اسام سر و لغات آنها ص ۱۶
 فصل ششم : در فاره آسیا که جمعا شامل ۱۱ فصل گردیده و از
 صفحه ۱۸ تا ۱۳۲ فصل هفدهم ادامه می یابد ، برای هر کشور
 فصل جداگانه ای احصاء دارد ، نقشها و جداولی سرهمراه
 دارد ، فصل دهم و یازدهم آن به ایران احصاء دارد که
 شامل ۱۵ صفحه می گردد ، فصل دهم شامل ایران عربی و فصل
 یازدهم به ایران عربی احصاء دارد .

فصل هفدهم کتاب به فاره اروپا احصاء دارد که به ساربه
 قسم تقسیم می گردد و مطالب آن مربوط به کشورهای مختلف
 دارد و از صفحه ۱۳۴ تا ۱۷۳ ادامه می یابد .

فصل هجدهم مربوط به فاره امریکا (ص ۱۷۴ - ۱۹۶) ، فصل
 نوزدهم مربوط به فاره آمریکا (ص ۱۹۶ - ۲۱۴) و فصل بیستم
 مربوط به فاره اونیاسیا (امپوسه) است که از صفحه ۲۱۴ تا
 پایان کتاب ادامه می یابد و برای هر فاره نقشه ای آورده شده -
 است .

در شماره دوم مجله " آموزش جغرافیا " تا آنجایی که امکان داشت کتب جغرافیائی چاپی دوران قاجار معرفی گردید ، که بیشتر حاوی کتب درسی بود ولی باید اذعان کرد ممکن است کتبی وجود داشته باشند که تا کنون معرفی نگردیده اند . از اینرو از همه علاقمندان ، دوستداران و آگاهان استدعا داریم که در این شناخت ما را یاری دهند . ممکن است هر یک از کتب معرفی شده دارای چاپ و تکرارهای متعددی باشند که ضمن آگاهی از همه آنها یکجا معرفی خواهند شد .

کریلیوس فن دیک :

کتاب : کیف انتفاع من احوال الافالم و السعاع .. فی ترجمه کتاب " کیف الوصیه فی الکرة الارضیه .. تألیف مسر کریلیوس - مددک آمریکائی . چاپ بمبئی ، ۱۸۵۲ میلادی (۱۲۶۸ و) . مطبعه گلرر حسینی . اداره ۲۱/۵×۱۴ سائمر . ۲۲ سطری . سح . سکی . ۲۲۱ ص . (ترجمه از عربی توسط محراب الدین بن ابی - القاسم کلایگانی ، ساکن اصفهان) .

در جای مربوط آورده است. کوهها، رودها، دریاچهها، آب و هوا، خلیجها، دماغها، سه جزیره و جزیرهها را بیان داشته و سپس به ذکر جغرافیای سیاسی ایران می‌پردازد. ص ۸۶ - ۷۸

در جغرافیای سیاسی به ذکر جمعیت، زبان، مذهب و ذکر ایالات و ولایات می‌پردازد. در آن زمان ایران به چهار ایالت و چند ولایت تقسیم می‌شده که از ص ۸۷ تا ۱۳۸ به ساختن مناطق مذکور می‌پردازد.

در بیان از جغرافیای اقتصادی و محصولات طبیعی ایران بحث می‌کند و در صفحات پایانی کتاب جدول مهمترین راهها را نیز متذکر می‌گردد.

*

کمال الدوله، محمد حسن میرزا: (دکتر مرل فراسوی و محمد کریم خان فاحار معتمد السلطان)

جهان نمای مظفری، ۱۶×۲۱ ساسیمبر، سنگی، سح، ۱۴ نظری، ۲۶۴ ص؟ جاب زمان مظفر اندیس شاه. (با بیان کتاب نگارنده - ناقص)

کتاب جغرافیای جهان نمای مظفری به همت سه تن از علاقمندان زمان مظفری با نامهای محمد حسن میرزا کمال الدوله، جاب دکترم - مرل فراسوی و معتمد السلطان محمد کریم خان فاحار معاون نظام معلم مدرسه نظامی تالیف گردیده است. در مقدمه کتاب حسن نوشته شده:

.. سالها بود در صدد بودید که جغرافیای تمام مملکت ایران را "مروحا" و مفصلاً نگارش دهید و همواره شرح مملکت و غننه صحیح هر نقطه را با کمال دقت و محاهده تحصیل کرده جمع آوری مسمودند و هم چنین از حاصل رحمت مهندس نصیر ایرانی و فریگی و مسافرتهای خود در بلدان عدیده هر قدر امکان داشت جمع آوری نموده بعد از رحمت زباد در سبط مطالب و صحیح اسامی و احوالات متعلقه به مملکت و اهالی رساله شریفه که از لحاظ انور سارک میگذرد که علم به احوال سطح خاک تمام مملکت ایران و هم چسب سرادهای مملکت است با دقتی شافی و عزمی کانی نگارش دادند که اسما اله تعالی فاطمه اهالی ایران معرفت به احوال مملکت خود حاصل کرده و اوضاع و احوال و خصال و حدود مملکت و جمعیت بلاد و طوایف و آبادی نغاع و قرا و اماکن و محصولات و آب و هوا، صنایع و تجارت و حرف و معادن و سوارخ و طرق و حال و نلال و احجار و اسباب و حیوانات و کیفیت زباد اهالی و انکسافات عمده و سرها و غیرها را محضیر خیرتی حاصل نمایند و ... (۱)

محمد حسن میرزا فاحار کمال الدوله که ... نیز نسخه .. معروف بوده ارد! سمندان عصر خود بوده زیرا در سال ۱۳۱۴ کتاب الف -

تاب، برغت، دمانه، دریاچه، مرداب، حنمه، جوی، رود، سبط، مصب، جنگل، حسن زار، و مربع بهمهراه عکسهای رنگی مربوط. ص ۱۵-۱۱

جغرافیای اقتصادی و سیاسی ص ۱۶-۱۷

رنگی اجتماعی و حکمت قانون ص ۱۷

سرادهای مختلف ص ۱۸

اصطلاحات جغرافیای سیاسی: مملکت، ایالت، ولایت، شهر، تلوک، قصبه، ده و دهکده، بندر ص ۲۰-۱۸

از صفحه ۲۱ تا صفحه ۷۷ به اوضاع جغرافیایی سطح ناره می‌پردازد. حدود، جزیرهها، سه جزیرهها، سگها، دماغها، کوهها، رودها، دریاچهها، خلیجها، آب و هوا، اوضاع سیاسی و ساختی از کشورهای مختلف همواره بدست مدهد. عکسها، نقشههای طبیعی و سیاسی هر ناره را سر در جای مربوط بهمهراه دارد.

جغرافیای ایران که در قسمت دوم کتاب آمده در آثار به بیان جغرافیای طبیعی ایران پرداخته و غننه رنگی طبیعی ایران را نیز

السهار (هزار و یک رور) را که ساکن محمد کریم خان فاجار از فراسه ترجمه نموده بود منتشر نموده و در سال ۱۳۱۹ ق خود به انتشار « ابواب الحکم » موفقی می‌گردد و بخاطر همین شهرت وی بود که دست‌نویس میرزا علی اصغر خان صدر اعظم دست به تالیف جغرافیای مذکور می‌زند که حاوی سه کتاب شرح زیر می‌باشد:

کتاب اول: در خصوص جغرافیای طبیعی.

کتاب دوم: در خصوص جغرافیای پلنیکی.

کتاب سوم: در خصوص شرح ولایات و ملوکات عمده و حدود آنها

کتاب اول که در خصوص جغرافیای طبیعی ایران است خود به شش فصل شرح زیر تقسیم می‌گردد:

فصل اول: ایران، حدود، سرحدات، وسعت ص ۶

فصل دوم: در شرح کوهها، ولاتها، جلگهها و کویرها ص ۱۱

فصل سوم: در سبزه و محل آنها (صباها، (۲) محاری، ص ۱۱

بحیره، اصطخر، مرداب و ... ص ۲۵

فصل چهارم: در ذکر دریاها (دریاها، سواحل، تنگه، لنگرگاهها، ص ۲۵

خلیج فارس، سادر و ... ص ۴۶

فصل پنجم: در خصوص آب و هوا و طبع اراضی و اختلاف ص ۴۶

فصول ایران ص ۵۷

فصل ششم: معرفت الارض، معادن، نباتات، گلها، حیوانات ص ۵۷

و دیوان ص ۶۰

در فصل ششم که از صفحه ۶۰ تا ۱۱۶ ادامه می‌یابد از ژئولوژی (معرفت به کیفیت خاک)، مکانها، مغارها، آبهای خوف زمین، معادن، آبهای معدنی، انواع نباتات و مرکبات و انواع ماهکوله، غلات، حیوانات، بقولات، زراعات صنعتی، گلها و انواع آن، حیوانات چهارپا، طیور، حرسده و صاحب کرم، مائی و بحری، حشرات، دیوان، کرم ابرسم و زسور غسل گفتگو می‌نماید.

*

کتاب دوم که در خصوص جغرافیای طبیعی است به چهار فصل شرح زیر تقسیم می‌گردد:

فصل اول: تاریخ قدیم ایران ص ۱۱۷

فصل دوم: در خصال و عادات و عادات اهالی ایران ص ۱۲۵

فصل سوم: در خصوص تقوسم و اوزان و اندازه و سکه و بول ص ۱۵۸

فصل چهارم: در خصوص استقلال دولت ص ۱۶۴

فصل دوم خود به شش فقره به شرح زیر تقسیم می‌گردد:

فقره اول: در خصوص رعایا و تعداد جمعیت آنها ص ۱۲۵
فقره دوم: در زیاد عتایر و قبایل (شرح احوال، شکل سکونت، کوچ، صنایع دستی، خصوصیات زندگی، خصوصیات جنگی، آداب، عادات، طوایف مختلف، محل سکونت، اطلاعاتی در مورد ایلات فارس، قشقایی، جمعیت قشقایی، حمینیدی، عرب، طوایف کرد، بختیاری، الوار، سنکوه و سنکوه، زند، کهنکلیوبه، ممسنی و ... ص ۱۳۷

فقره سوم: در السه و لغات آنها ص ۱۴۴

فقره چهارم: در تعلیمات و تحصیل، (اطلاعاتی از مدارس - دارالعلوم، نظامی، سیاسی، کتابخانه‌های ایران، علوم مذهبی و ادبی، مورخین، خط، روزنامه‌ها، چاپ سنگی، ص ۱۵۱

فقره پنجم: در خصوص مذهب و عقیده اهالی ایران ص ۱۵۶

فقره ششم: در اخلاق و عادات و لعب آنها (۳)

حسینقلی میرزا، عماد السلطنه:

مرآت العالم، در علم هیأت و جغرافیا، ۲۱x۱۶ سانسیمتر، سنگی، بستعلیق درشت ۱۲۰ سطری، ۴۰۶+۹ ص، سه خط عمداً لغار تهرانی، چاپ دارالخلافه تهران، شعبان ۱۳۱۵ (ق).

جغرافیای مرآت العالم بسیار خواهنش فرزندون میرزا امحم الدوله که می‌خواستند دوره مختصری از جغرافیا را بیاموزد تالیف شده است. شروع تالیف ۲۲ رجب المرجب ۱۳۱۴ و پایان آن در بیستم شهری شعبان المعظم ۱۳۱۵ ق صورت گرفته است.

کتاب مذکوره دو بخش کلی تقسیم می‌گردد. بخش اول «هیأت» و بخش دوم «جغرافیا». مؤلف در این باره می‌نویسد: «چون مقدم بر جغرافیا هیأت است و اگر کسی هیأت و نجوم نداند البته جغرافیا برای او نمری نخواهد داشت ... (۴) عماد السلطنه پس از به پایان رسانیدن کتاب خود آریا به نظر «مشاور الملک» که از علمای هیأت و جغرافیا بوده رسانیده و آن را بی عیب و نقص تشخیص داده است. (۵) مؤلف کتابهای تاریخی چندی از فراسه ترجمه و تالیف کرده است که در پایان کتاب ذکر می‌گردد از آنها رسمه است.

بخش اول کتاب که در علم هیأت توسعه شده به هفت فصل - شرح زیر تقسیم شده است:

فصل اول: در مقدمه و احوال آفتاب، معرفت آفتاب ص ۳

فصل دوم: در احوال سارات، عطارد، زهره، خورشید، مدار ص ۳

حرکات، حرکات وضعی و اسعالی ص ۱۸

فصل سوم: در معرفت رسمی، دلایل کروی زمین، گردش مارلان

هو الله اعلم
بالحق

کتاب میرات العالم در علم بیات جغرافیا

از مآلفات

نواب شرف محمد والا عماد المطننه یحیی میرزا دولت شکسته

در دانشنامه طهران منطبق گردید

۱۳۱۵

سید

فصل اول : احوالات زمین از حیث جغرافیا : تعاریف : محور ،
نصف النهارات ، نصف النهار مبداء ، استوا ، کوتاه و بلند شدن
شب و روز در عرض های مختلف جغرافیائی ، مدارات ، هفت -
اقليم ، جهات اربعه . ص ۱۵۴
فصل دوم : قسمت زمین از آب و خاک بعضی اصطلاحات لارمه :
تقسیم بندی سطح زمین ، برقدیم ، برجدید ، قاره ها ، تعاریف -
شبه جزیره ، مجمع الجزایر ، دماغه ، اقیانوس : اقیانوس های سطح
زمین ، دریاچه ها ، کوههای زمین ، رودها و ... . ص ۱۶۶
فصل سوم : احوالات آسیا و ممالک واقع در آن ، شناخت طبیعی و
سیاسی کنورها ص ۱۷۹
فصل چهارم : اروپا : شناخت طبیعی و سیاسی کنورهای واقع در آن
ص ۲۲۸
فصل پنجم : امریقا : شناخت طبیعی و سیاسی کنورهای واقع در آن
ص ۲۲۱
فصل ششم : آمریکا : شناخت طبیعی و سیاسی کنورهای واقع در آن
ص ۲۵۶
فصل هفتم : اوسمانی (اقیانوسیه) : شناخت طبیعی و سیاسی کنور-
های واقع در آن ص ۲۹۹
در فصل مربوط به آسیا از صفحه ۱۹۳ تا ۲۵۱ به مطالبی مربوط
به ایران اختصاص دارد و مطالبی در مورد حدود ، تقسیمات ایالتی ،
رودهای بزرگ ، کوهها ، مالیات و آثار عتیقه ، ایران مندرک شده -
است .

یادداشتها *****

- ۱- دریاچه کتاب ، ص ۳ .
  - ۲- صیب بمفهوم .. حوضه آبریز .. بکار برده شده و نوشته شده : صیب بحر خزر ، صیب دریاچه ارومیه و یا صیب دریاچه سیستان (ایران به پنج صیب تقسیم شده است) .
  - ۳- در صفحه ۱۲۵ کتاب مذکور در تقسیم بندی از فقره ششم نام برده شده ولی در متن کتاب مورد بحث قرار نگرفته است ، فقره هفتم کتاب با فصل سیم نیز منطبق شده است .
  - ۴- آغاز کتاب ، ص ۳ .
  - ۵- نقل از خاتمه کتاب ، ص ۴۰۴ .
- دور زمین ، اندازه زمین ، حرکات زمین ، غسبات مناطق زمین ،
فصول کره زمین . ص ۲۷
فصل چهارم : افکار ، سارات ، ماه ، فمرکرات مختلف ، ماه فمر -
رمن ، اندازه های کره ماه ، حروف و کوف . ص ۶۹
فصل ششم : مریخ ، مشخصات و اندازه ها ، مدار گردش ، شماره روز
(سارات صغار) ، سنزری ، رحل ، اوراوس ، سوس . ص ۸۶
فصل ششم : سیر شهاب و سنگهای آسمانی ص ۱۲۷
فصل هفتم : نواب ، سارات ، فواصل ، اصطلاحات ص ۱۲۷
قسمت اول کتاب به صفحه ۱۵۳ پایان می یابد

بخش دوم کتاب که در علم جغرافیا نوشته شده بر سه هفت فصل
شرح بر تقسیم شده است :